

РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ
І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКАСОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ
В РЕГІОНАЛЬНУ СИСТЕМУ УПРАВЛІННЯ ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ
SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AND ITS IMPLEMENTATION
IN THE REGIONAL HOUSEHOLD WASTE MANAGEMENT SYSTEM

У статті розглянуто сучасні тенденції у сфері поводження з твердими побутовими відходами. Визначено стан накопичення та утилізації відходів у регіональному розрізі. Досліджено економічні інструменти в забезпеченні функціонування системи управління відходами регіону. Здійснено аналіз тенденцій в одній з областей західної частини країни. Запропоновано особисте бачення шляхів часткового вирішення проблем сфери поводження з твердими побутовими відходами через активніше впровадження соціального підприємництва. Визначено, що сферу поводження з побутовими відходами необхідно розглядати як нішу для створення та розвитку там соціального підприємництва. Проблема накопичення твердих побутових відходів в Україні із екологічної переросла нині в соціальну проблему. Тому її вирішення вбачаємо в залученні соціальних підприємницьких ініціатив у сферу поводження з відходами. Таким чином, відбуватиметься рух суспільства до сталого циркулярної економіки, у якій свою ціну мають всі ресурси – навіть сміття.

Ключові слова: відходи, тверді побутові відходи, кругова економіка, полігон твердих побутових відходів, сміттєзвалище, соціальне підприємництво.

В статье рассмотрены современные тенденции в сфере обращения с твердыми

бытовыми отходами. Определено состояние накопления и утилизации отходов в региональном разрезе. Исследованы экономические инструменты в обеспечении функционирования системы управления отходами региона. Осуществлен анализ тенденций в одной из областей западной части страны. Предложено личное видение вариантов частичного решения проблем сферы обращения с твердыми бытовыми отходами с помощью активного внедрения социального предпринимательства. Определено, что сферу обращения с бытовыми отходами необходимо рассматривать как нишу для создания и развития там социального предпринимательства, поскольку проблема накопления твердых бытовых отходов в Украине с экологической в настоящее время превратилась в социальную. Поэтому ее решения видим в привлечении социальных предпринимательских инициатив в сфере обращения с отходами. Таким образом, будет происходить движение общества к постоянной циркулярной экономике, в которой свою цену имеют все ресурсы – даже мусор.

Ключевые слова: отходы, твердые бытовые отходы, круговая экономика, полигон твердых бытовых отходов, свалка, социальное предпринимательство.

УДК 332.12

DOI <https://doi.org/10.32843/bses.52-32>

Дзюбинська О.В.

старший викладач кафедри будівництва та цивільної інженерії
Луцький національний технічний університет

Dziubynska Oksana

Lutsk National Technical University

In the article was considered current trends in the field of solid household waste management. Was determined the condition of waste accumulation and utilization in regional aspect. The personal vision of ways to partially solve the problems of solid household waste management through the more active introduction of social entrepreneurship was offered. Beside this was considered the state and prospects of development the circular economy in one region of western part our country. In our country separate collection of household waste has been implemented not in all settlements. Garbage lines and garbage collectors are a rarity in general. Only a small number of businesses engage in the utilization of household waste. Most of the waste was sent and are being sent now to landfills. The number of landfills that do not comply with environmental safety increase every year. There are major problems with filtrate collection and biogas extraction systems. As one option of the partial solutions the problem of recycling waste, was proposed to stimulate the development of social entrepreneurship in the region and the country in general. The sphere of solid household waste management should be considering as a niche for the creation and development the social entrepreneurship there. The problem of the accumulation solid household waste in Ukraine has become from environmental to social problem nowadays. Therefore, we see its solution as involving social entrepreneurial initiatives into the field of waste management. The goal of the social entrepreneurship will be to unite the public with manufacturers, processors and government officials to jointly resolve the landfill problem and to create value added domestically through the separate collected recyclables. Thus, there will be a movement of society towards a sustainable circular economy, in which all resources, even garbage, have value. The mission of this type of activity, apart from the employment of socially vulnerable groups of people, will also be to generate revenue to fund certain types of services and support the activities of the organization.

Key words: waste, solid household waste, circular economy, solid household waste landfill, landfill, social entrepreneurship.

Постановка проблеми. В Україні із зібраних відходів 94% становлять змішані відходи, що спричинено недостатнім їх сортуванням. 2,6% від цієї кількості спалюється, 3% потрапляють на заготівельні пункти вторинної сировини та сміттєпереробні підприємства, а 94,4% спрямовується на захоронення на сміттєзвалищах і полігонах, площа яких нині – більш ніж 9 тис. га. Понад 5% сміттєзвалищ України перевантажені, а 30% не

відповідають нормам екологічної безпеки. Зазначимо, що збільшення кількості несанкціонованих сміттєзвалищ пов'язане, зокрема, з недостатніми обсягами охоплення населення послугами із збирання та перевезення побутових відходів. Так, загалом в Україні цей показник становить 78%, а в розрізі областей – від 60%. Через це понад 3 млн т побутових відходів засмічують довкілля, накопичуючись на несанкціонованих звалищах.

І, як наслідок, проблема утилізації чи переробки відходів особливо загострилася та потребує невідкладних заходів з її розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Американський учений Грегорі Діз, засновник та керівник Центру розвитку соціального підприємництва Університету Дюка (США), першим розглянув соціальне підприємництво як професію та академічну наукову дисципліну, виділяв п'ять факторів, що визначають соціальне підприємництво: прийняття на себе місії створення та підтримки соціальної цінності (блага); виявлення та використання нових

можливостей для реалізації вибраної місії; здійснення безперервного процесу інновацій, адаптації та навчання; рішучість дій, що не обмежується наявними ресурсами; висока відповідальність

В Україні тематика соціального підприємництва в дослідженнях науковців є відносно новою. Вона представлена у працях А. Свинчук [1], А. Корнецького, М. Гончарова, В. Назарука, Н. Гусак, А. Туманова [2], В. Смаль, В. Кокоть [3], Н. Голуб'як [4], І. Кривов'язюка та І. Гаранчевської [5], Д. Нагаївської [6], М. Коновалової та О. Хариніної [7], А. Мокія та О. Дацко [8], М. Наумової [9].

Таблиця 1

Стан полігонів захоронення твердих побутових відходів

Підприємства (найбільші забруднювачі)	Вид економічної діяльності	Відомча належність (форма власності)	Примітка
Полігон для захоронення ТПВ м. Ковель с. Люблинець Ковельського району	Захоронення ТПВ	Комунальна	Введено в експлуатацію в 2001 році. Заповнено на 93%. Сортивання відходів не здійснюється.
Полігон для захоронення ТПВ м. Луцька с. Брище Луцького району	Захоронення ТПВ	Комунальна	Полігон III-ї черги заповнено на 100% (експлуатувався з 1992–2015 рр.), натеper закритий. З метою зменшення викидів у 2017 році запущено установку з видобутку і переробки біогазу. Введено в експлуатацію новий полігон з 2016 року, який заповнено на 85%.
Полігон для захоронення ТПВ м. Нововолинська тер. Старолішнянської с/р Іваничівського району	Захоронення ТПВ	Комунальна	Введено в експлуатацію у 2008 році (I черга), у 2015 році введено II чергу полігону. Заповнено на 82%. розроблено проектно-кошторисну документацію на «Нове будівництво полігону ТПВ.
Полігон для захоронення ТПВ смт Локачі	Захоронення ТПВ	Комунальна	Введено в експлуатацію в 2002 році. Заповнено на 81%. Сортивання відходів не здійснюється. З 2010 року укладено договір оренди земельної ділянки терміном на 10 років.
Полігон для захоронення ТПВ м. Володимир-Волинського тер. Устилузької м/р	Захоронення ТПВ	Комунальна	Введено в експлуатацію в 2012 році. Заповнено на 41%. Земельна ділянка знаходиться в оренді КП «Полігон» Володимир-Волинської м/р. У 2018 році на будівництво III черги полігону ТПВ передбачені кошти з державного бюджету в сумі 5 млн грн.
Полігон для захоронення ТПВ смт Шацьк	Захоронення ТПВ	Комунальна	Введено в експлуатацію в 2000 році. Наповненість становить 98%. У 2016 році проведено реконструкцію полігону. Сортивання відходів не здійснюється
Полігон для захоронення ТПВ смт Стара Вижівка	Захоронення ТПВ	Комунальна	Введено в експлуатацію в 2005 році. Заповнено на 25 %. Сортивання відходів не здійснюється.
Полігон для захоронення ТПВ м. Камінь-Каширський	Захоронення ТПВ	Комунальна	Введено в експлуатацію в 2011 році. Заповнено на 13 %. Сортивання відходів не здійснюється.
Полігон для захоронення ТПВ смт Любешів	Захоронення ТПВ	Комунальна	Введено в експлуатацію в 1979 році. На даний час полігон переповнено.
Полігон для захоронення ТПВ смт Ратне	Захоронення ТПВ	Комунальна	Введено в експлуатацію в 2002 році. Заповнено на 81 %. Сортивання відходів не здійснюється.
Полігон для захоронення ТПВ смт Торчин	Захоронення ТПВ	Комунальна	Введено в експлуатацію в 2001 році. Заповнено на 28 %. Сортивання відходів не здійснюється.

Постановка завдання. Обґрунтування можливості імплементації соціального підприємництва в регіональну систему управління побутовими відходами.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні роздільне збирання побутових відходів запроваджено далеко не в усіх населених пунктах. Сміттесортувальні лінії та сміттесортувальні комплекси – взагалі рідкість. Утилізація побутових відходів, наприклад, у 2016 році здійснювалася на одному сміттєспалювальному заводі в м. Києві, а також експлуатувалася сміттєспалювальна установка в м. Люботин Харківської області та дві пересувні сміттєспалювальні установки в м. Харків. Ситуація не набагато поліпшилася і нині.

Більшість відходів спрямовувалися і спрямовуються для захоронення на полігонах. При цьому кількість полігонів, які не відповідають екологічній безпеці, щороку зростає. Є великі проблеми з наявністю систем збирання фільтрату та систем вилучення біогазу.

Щоб хоч якось уявити собі ситуацію з використанням відходів, наведемо лише деякі дані зі стану справ на прикладі Волинської області.

Нині велику проблему створюють несанкціоновані звалища відходів в областях. Зазначимо, що тільки у Волинській області чисельність несанкціонованих сміттєзвалищ перевищує 1000 одиниць, а відсоток охоплення населення системою збору відходів становить 66%. Якщо в 2016 р. було виявлено та ліквідовано 985 одиниць таких звалищ, то в 2017 р. – 813 одиниць, а в 2018 р. – 1100 одиниць, які обіймали площу в 8 га.

Слід відмітити, що на Волині самі полігони відходів є об'єктами екологічної небезпеки. Стан цих полігонів приведено в таблиці 1.

На підприємствах та в домогосподарствах області у 2018 р. утворилося 577,409 тис. т відходів I–IV класів небезпеки, з них: 2924,6 т небезпечних відходів I–III класу небезпеки. Значна кількість небезпечних відходів, яка утворилася в 2018 р. на території області була передана підприємствам, діяльність яких пов'язана із збиранням, перевезенням та утилізацією відходів.

Основним способом видалення твердих побутових відходів в області є їхнє захоронення на сміттєзвалищах. Станом на 01.01.2019 р. під сміттєзвалищами (без урахування закритих полігонів та сміттєзвалищ, де накопичено більше 2 млн т твердих побутових відходів на площі 85 га) знаходиться близько 390 га земель, на яких накопичено понад 1,4 млн т сміття. Із 482 діючих місць видалення відходів, а це 11 полігонів твердих побутових відходів та 471 сміттєзвалище, паспортизовані лише 23% та 11% мають оформлені державні акти на земельні ділянки або договори оренди землі.

Полігони твердих побутових відходів розташовані на території міст обласного значення, в район-

них центрах чи поблизу них, побудовані відповідно до розробленої та погодженої у встановленому законодавством порядку проектно-кошторисної документації. На Волині експлуатується 11 полігонів (функціонує 10 об'єктів), розміщених поблизу міст та селищ, і 547 сміттєзвалищ у сільських населених пунктах (з них функціонує 540 об'єктів). На низці полігонів – смт Стара Вижівка (площа полігону – 1,2 га), смт Любешів (4,6 га), с. Привітне Локачинського району (4,17 га), смт Торчин Луцького району (2 га) та м. Камінь-Каширський (2 га) – відсутні системи збору та знезараження фільтрату та вилучення й утилізації газу. На полігоні смт Шацьк (2,36 га) працює лише система збору та знезараження фільтрату. Щодо системи вилучення та утилізації газу, то когенераційна установка функціонує лише на полігоні поблизу м. Ковель. На інших відсутні способи нейтралізації утворюваних газів. Зазначимо, що для полігону в смт Любешів, який експлуатується з 1992 р. (потужність за проектом – 60 тис м² відходів), існує проблема перенавантаження.

З метою вилучення небезпечних відходів із загальної маси ТПВ в дошкільних навчальних закладах та школах м. Луцька встановлено 87 спеціальних контейнерів для збору побутових хімічних джерел струму (батарейки та акумулятори) та 3 пункти для збору відпрацьованих люмінесцентних ламп та відходів, які містять ртуть. Загальний обсяг небезпечних відходів, які збираються приймальними пунктами батарейок, становив 3465 т в 2018 р., а ламп – 3337 шт. У містах обласного значення та районних центрах діють пункти з прийому вторинної сировини. Ці пункти організовані як фізичними особами-підприємцями, так і юридичними особами. Основними відходами, з якими працюють пункти, є: макулатура, склотара, ПЕТ-пляшки, поліетилен, склотара, стрейчплівка, склобій, гумові відходи, шини, металобрухт.

Виробничу діяльність із переробки полімерних відходів та макулатури в області здійснюють ПП «Інвід», ВАТ «Луцька картонно-паперова фабрика».

Тобто певні кроки з переробки чи утилізації відходів здійснюються. Проте перерахованих заходів однозначно замало. Як один із варіантів часткового вирішення проблеми переробки сміття, пропонуємо стимулювати розвиток соціального підприємництва в системі управління побутовими відходами.

Поняття соціального підприємництва вперше прозвучало в 60-х роках ХХ ст. у Великобританії. Тоді отримали поширення тенденції суспільної свободи. Більш стійке використання поняття «соціальне підприємництво» припадає на 70–80-і роки ХХ ст. Наприкінці ХХ ст. у США вперше соціальне підприємництво було визначено як самостійну професію. Вважається, що соціальне підприємництво почало розвиватися завдяки поширенню

кооперативного руху, а саме діяльності соціальних кооперативів. Ці кооперативи поділялися на кооперативи із соціального обслуговування, які надавали послуги у сфері охорони здоров'я, освіти, догляду за літніми та неповносправними людьми, та кооперативи з надання послуг із працевлаштування незахищених верств населення [10].

У Європі під соціальним підприємництвом розуміють юридично зареєстровану організацію, яка перебуває у спільній власності та контролюється членами цієї організації на принципах рівності у власності, здійснює комерційну діяльність, створює соціальну цінність, зменшує вплив від власної діяльності для екології. При цьому соціальна цінність та екологічна безпека є невід'ємною частиною діяльності соціального підприємства або ж на їх забезпечення підприємство скеровує частину прибутку [11].

На думку О. Кіреєвої, соціальне підприємництво слід позиціонувати як бізнес із соціальними цілями, який реінвестує прибуток на досягнення цих цілей або безпосередньо в громаду, а не ведеться задля економічного благополуччя акціонерів [12].

З. Галушка трактує соціальне підприємництво як сферу поєднання соціальної місії та комерційного підходу [13].

С. Бойченко розглядає соціальне підприємництво як підприємницьку діяльність, спрямовану на пом'якшення або вирішення соціальних проблем [14].

Згідно із твердженням Н. Добрової, соціальне підприємництво є системою господарювання, складниками якої є соціальні підприємства, які самі по собі орієнтовані на досягнення добробуту територіальних громад шляхом використання системного взаємозв'язку розвитку соціального підприємництва і розвитку місцевої економіки [15].

О. Сотула відмічає, що соціальне підприємництво – це заснована на самоокупній основі господарська діяльність із виробництва соціально значущого продукту або послуги із застосуванням інноваційних рішень, які перетворюють на користь суспільства саму послугу та/або механізми її економічної реалізації [16].

Європейська комісія виділяє чотири основні сфери, в яких працюють соціальні підприємства, а саме:

- робоча інтеграція (навчання та інтеграція людей з обмеженими можливостями та безробітних);
- особисті соціальні послуги (здоров'я, благополуччя та медична допомога, професійне навчання, освіта, медичні послуги, послуги з догляду за дітьми, послуги для людей похилого віку або допомога малозабезпеченим людям);
- місцевий розвиток територій, що знаходяться в неблагополучних районах;
- участь соціальних підприємств в схемах розвитку/реабілітації віддалених сільських районів,

мікрорайонів в міських районах, допомога у розвитку та співпраці з третіми країнами;

– інше (переробка відходів, захист навколишнього середовища, спорт, мистецтво, культуру та історичне збереження, науку, дослідження та інновації, захист прав споживачів та любителів спорту)

Зазначимо, що нині в Україні вже є низка підприємців, котрі займаються не лише збором відходів чи їхньою переробкою, а популяризують техніку поводження з відходами та інформують населення про ті небезпеки, які несе за собою легковажна поведінка з ними.

Так, проект «Зелений Птах», який був створений в 2015 р. у м. Київ, має за мету генерування прибутку для фінансування окремих видів послуг, для підтримки переробки вторинної сировини, нецікавої для гравців ринку. Офіційно в проект влаштована лише одна особа та залучаються на тимчасові роботи ще дві. Соціальний складник «Зеленого Птаха» полягає в поширенні інформації щодо розвитку переробки одноразового посуду – паперових стаканчиків, можливості їх переробки та зменшення навантаження на полігони.

Соціальний магазин «Місток» у м. Вінниця функціонує у співпраці засновниці, трьох волонтерів та благодійної організації. Товар у магазині (нові або бувалі у вжитку речі, гарної якості і стану) реалізується від людей, яким уже не потрібні їхні речі. Замість того, щоб потрапити на смітник, вони потрапляють до магазину. Тут речі розсортовуються, орієнтовно 20% із них продається у магазині, інші 80% віддаються нужденним безкоштовно. Всі виручені від продажу кошти (за винятком адміністративних витрат) ідуть на благодійність, а саме: конкурси грантів для цікавих проектів та нових ідей у місті або для індивідуальної допомоги людям, які потрапили у складну життєву ситуацію.

Товариство з обмеженою відповідальністю «Україна без сміття» розташоване в м. Київ. Тут зайнято офіційно три особи та залучається до 40 волонтерів. Соціальна місія – працевлаштування соціально вразливих груп населення, генерування прибутку для фінансування окремих видів послуг та підтримки діяльності організації. Товариство пропонує рішення для сортування сміття – постери і контейнери для сортування ресурсоцінних компонентів упаковки (скло, папір, пластик, метал). Для киян, що сортують своє сміття, діє міський сервіс – мобільний пункт прийому вторинної сировини. Кошти від продажу рішень та вторинної сировини вони спрямовують на соціальні проекти – безкоштовно впроваджують сортування сміття у школах та дитсадках України. У соціальній сфері команда проекту займається працевлаштуванням представників вразливих груп, підтримкою соціальних, культурних та спортивних заходів, проектів, програм. 60% отриманого прибутку реінвестується, а 40% виділяється на соціальні цілі.

Висновки з проведеного дослідження.

Сферу поведінки з побутовими відходами необхідно розглядати як нішу для створення та розвитку там соціального підприємництва. Проблема накопичення твердих побутових відходів в Україні із екологічної переросла нині в соціальну проблему. Тому її вирішення вбачаємо в залученні соціальних підприємницьких ініціатив у сферу поведінки з відходами.

При цьому мета соціального підприємства полягатиме в тому, щоб об'єднати громадськість із виробниками, переробниками і представниками влади для спільного вирішення проблеми сміттєвих полігонів і за допомогою зібраної окремо вторсировини створити додану вартість всередині країни. Таким чином, відбуватиметься рух суспільства до сталої циркулярної економіки, в якій свою ціну мають всі ресурси – навіть сміття.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Свинчук А. Міжнародний досвід розвитку соціальних підприємств: уроки для України. *Теорія стратегії та економічного розвитку*. 2014. № 34. С. 25–32.
2. Свинчук А.А., Корнецький А., Гончарова М., Назарук В., Гусак Н., Туманова А. Соціальне підприємство: від ідеї до суспільних змін: посібник. Київ, 2017. 188 с.
3. Смал В., Кокоть В. Що слід знати про соціальне підприємництво. Київ, 2017. 58 с.
4. Голуб'як Н.Р. Соціальне підприємство як механізм вирішення соціально-політичних проблем. *Society, Politics, Administration in Central Europe*. 2017. № 2. С. 16–20.
5. Кривов'язюк І.В., Гаранчевська І.А. Соціальне підприємство та його роль у вирішенні соціально-економічних конфліктів. *Процесне управління та корпоративна соціальна відповідальність підприємницьких структур*: матеріали міжн. наук.-практ інтернет-конф. (22 грудня 2017 р., м. Луцьк). Луцьк, 2017. С. 163–165.
6. Корнецький А., Нагаївська Д. Соціальне підприємство і соціальна відповідальність бізнесу: визначення, критерії та регулювання. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 11. С. 204–208.
7. Коновалова М., Хариніна О. Соціальне підприємство як інноваційний спосіб вирішення соціальних проблем. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*. 2016. № 11. С. 461–466.
8. Мокій А.І., Дацко О.І. Розвиток соціального підприємництва у контексті зміцнення економічної безпеки депресивних територій. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2014. № 1. С. 155–166.
9. Наумова М. О. Сутність соціального підприємства та його роль у соціально-економічному розвитку суспільства. Україна: аспекти праці. 2014. № 4. С. 34–39.
10. Dees J. The Meaning of «Social Entrepreneurship» / Duke. URL: <https://entrepreneurship.duke.edu/>

[news-item/the-meaning-of-social-entrepreneurship/](#) (дата звернення 03.11.2019).

11. Спреклі Ф. Посібник з планування соціального підприємства: пер. з англ. Київ: Британська Рада, 2011. 68 с. URL: http://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/posibnik_z_planuvannya_socialnogo_pidpriemstva.pdf (дата звернення 03.11.2019).
12. Кірєєва О.Б. Соціальне підприємництво як інструмент соціальної політики. *Актуальні проблеми державного управління та місцевого самоврядування*: зб. наук. пр. 2010. Вип. 3 (6). URL: [http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2011-02\(6\)/11kobodsp.pdf](http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2011-02(6)/11kobodsp.pdf) (дата звернення 03.11.2019).
13. Галушка З.І. Феномен соціального підприємництва: поняття та перспективи розвитку в Україні. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка: сер.: Економіка*. 2013. № 148. С. 15–17.
14. Бойченко С.Г. Особливості соціального підприємництва в Україні. *Modern technology, business and law: collection of international scientific papers: in 2 parts*. Chernihiv. 2016. № 1. С. 18–20.
15. Добрава Н.В. Соціальне підприємство. *Економічні інновації*. 2015. № 59. С. 112–117.
16. Сотула О.В. Соціальне підприємство як інноваційна модель розвитку економіки. *Ефективна економіка*. 2013. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_4_72 (дата звернення 03.11.2019).

REFERENCES:

1. Svyinchuk A.A. (2014) Mizhnarodnyi dosvid rozvytku sotsialnykh pidpriemstv: uroky dlia Ukrainy [International experience of social enterprise development: lessons for Ukraine]. *Teoriia stratehii ta ekonomichnoho rozvytku*, vol. 34, pp. 25–32.
2. Svyinchuk A., Kornetskyi A., Honcharova M., Nazaruk V., Husak N. and Tumanova A. (2017) *Sotsialne pidpriemnytstvo: vid idei do suspilnykh zmin* [Social entrepreneurship: from idea to social change]. Kyiv. (in Ukrainian)
3. Smal V., Kokot V. (2017) *Shcho slid znaty pro sotsialne pidpriemnytstvo* [What you need to know about social entrepreneurship]. Kyiv. (in Ukrainian)
4. Holubiak N. R. (2017) *Sotsialne pidpriemnytstvo yak mekhanizm vyrishennia sotsialno-politychnykh problem* [Social entrepreneurship as a mechanism for solving socio-political problems]. *Society, Politics, Administration in Central Europe*, vol. 2, pp. 16–20.
5. Kryvoviazuk I.V., Haranchevska I.A. (2017) *Sotsialne pidpriemnytstvo ta yoho rol u vyrishenni sotsialno-ekonomichnykh konfliktiv* [Social entrepreneurship and its role in solving socio-economic conflicts]. *Proceedings of Protsesne upravlinnia ta korporativna sotsialna vidpovidalnist pidpriemnytskykh struktur: Mizhnarodna naukovo-praktychna Internet konferentsiia (Ukraine, Lutsk, December 22, 2017)*, Lutsk: National Technical University, pp. 163–165.
6. Kornetskyi A., Nahaivska D. (2016) *Sotsialne pidpriemnytstvo i sotsialna vidpovidalnist biznesu: vyznachennia, kryterii ta rehuliuвання* [Social entrepreneurship and corporate social responsibility: definition, criteria and regulation]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, vol. 11, pp. 204–208.

7. Konovalova M., Kharynina O. (2016) Sotsialne pidpriemnytstvo yak innovatsiinyi sposib vyrishennia sotsialnykh problem [Social entrepreneurship as an innovative way of solving social problems]. *Visnyk Kamianets-Podil'skoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Ohiiienka. Ekonomichni nauky*, vol. 11, pp. 461–466.
8. Mokii A.I., Datsko O.I. (2014) Rozvytok sotsialnogo pidpriemnytstva u konteksti zmitsnennia ekonomichnoi bezpeky depresyvykh terytorii [Development of social entrepreneurship in the context of strengthening the economic security of depressed territories]. *Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnogo instytutu. Ekonomichni nauky*, vol. 1, pp. 155–166.
9. Naumova M.O. (2014) Sutnist sotsialnogo pidpriemnytstva ta yoho rol u sotsialno-ekonomichnomu rozvytku suspilstva [The essence of social entrepreneurship and its role in the socio-economic development of society]. *Ukraina: aspekty pratsi*, vol. 4, pp. 34–39.
10. Dees J. The Meaning of «Social Entrepreneurship», Duke. Available at: <https://entrepreneurship.duke.edu/news-item/the-meaning-of-social-entrepreneurship/> (accessed 3 November 2019).
11. Sprekli F. (2011) *Posibnyk z planuvannia sotsialnogo pidpriemstva* [Social Enterprise Planning Guide]. Kyiv: British Council. (in Ukrainian). Available at: http://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/posibnik_z_planuvannya_socialnogo_pidpriemstva.pdf (accessed 3 November 2019).
12. Kirieieva O.B. (2010) Sotsialne pidpriemnytstvo yak instrument sotsialnoi polityky [Social entrepreneurship as a tool of social policy]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia ta mistsevoho samovriaduvannia*, vol. 3 (6). Available at: [http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2011-02\(6\)/11kobdsp.pdf](http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2011-02(6)/11kobdsp.pdf) (accessed 3 November 2019).
13. Halushka Z.I. (2013) Fenomen sotsialnogo pidpriemnytstva: poniattia ta perspektyvy rozvytku v Ukraini [The phenomenon of social entrepreneurship: concepts and perspectives of development in Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu im. Tarasa Shevchenka. Ekonomika*, vol. 148, pp. 15–17.
14. Boichenko S.H. (2016) Osoblyvosti sotsialnogo pidpriemnytstva v Ukraini [Features of social entrepreneurship in Ukraine]. *Modern technology, business and law: collection of international scientific papers: in 2 parts*, vol. 1, pp. 18–20.
15. Dobrova N.V. (2015) Sotsialne pidpriemnytstvo [Social entrepreneurship]. *Ekonomichni innovatsii*, vol. 59, pp. 112–117.
16. Sotula O.V. (2013). Sotsialne pidpriemnytstvo yak innovatsiina model rozvytku ekonomiky [Social entrepreneurship as an innovative model of economic development]. *Efektivna ekonomika*, vol. 4. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_4_72 (accessed 3 November 2019).